

Jacek Kuron

Válaszúton*

Lengyelországon ismét sztrájkhullám söpör végig, talán a legnagyobb az úgynevezett Szolidaritás tábor uralma óta. A sztrájkok fő szervezői a Szolidaritás szakszervezetek. A közvéleménykutatások szerint országszerte nagy a támogatottságuk. A sztrájkok akkor törtek ki, amikor Lengyelország, az első poszt-kommunista ország, a talpraállás világos jeleit kezdte felmutatni. Ráadásul meglehetősen bizonyossággal állíthatjuk, hogy nem ezek az átmenet időszakának utolsó sztrájkjai.

Elképzelhető, hogy a szembenálló felek közötti konfrontáció lelassítja, sőt, akár egy időre le is állítja az átépítés és gazdasági fejlődés folyamatait. Az is lehet, hogy a társadalmi párbeszéd, a pozitív folyamatokat felgyorsító konstruktív megegyezések feloldják a konfliktusokat.

Dramai fordulópontra állunk. Ez nem csak a poszt-kommunista országokra áll, hanem az egész világra. Sok múlik azon, megértjük-e, mi történt körülöttünk. Ha abból indulunk ki, hogy a kommunizmus csupán a Gonosz megtestesülése volt, keveset érthetünk meg a poszt-kommunista világból. Ezért először ezt a hiedelmet kell felülvizsgáljunk.

A szociális igazságosság utópiája a kommunizmus összeomlása után

A szocialista állam a gazdasági és szociális élet központi irányításának, és így a központozított újraelosztásnak a rendszere volt. Állítható, hogy megvalósította ideológusainak szándékait: létrehozta a maximális szociális biztonság rendjét egy olyan országban, ahol minden polgár az állam alkalmazottja volt. A gyakorlatban a munkahely korlátlanul nyújtott juttatásokat. A béreknek elvileg csak az élelmet és ruházzkodást kellett fedezniük. A lakás,

* A cikk németül jelent meg a Transit 1993. 6. számában, Soziale Gerechtigkeits als soziale Bewegung címen. A magyar változat a cikk első, angol fordításából készült. Az eredeti tanulmány 1993 elején kelt. Köszönjük a Transit szerkesztőségének, hogy hozzájárult a cikk magyar nyelven közléséhez.

világítás, fűtés, orvosi ellátás, bölcsőde, óvoda, iskola, könyvek, gyereknyaraltatás, üdülés (ugyancsak elvileg) ingyenesek voltak. Az állam garantálta minden dolgozó számára a nyugdíjat, egészségügyi biztosítást és rokkantellátást.

A rendszer tehát biztonságot garantált, de ugyanakkor megfosztotta a dolgozókat szabadságuktól és sorsuk önálló meghatározásától: a börtön garantálja a legnagyobb biztonságot. Legalábbis a Lengyel Népköztársaság létének kezdeti időszakában a lengyelek többsége úgy élte meg a szabadságtól való megfosztást, mint ami veszélyezteti a nemzeti kultúrát és a katolikus szokásokat – ám még ekkor is teljesen elfogadható normának tartották a „szocialista társadalmi igazságosságot”. Tanulmányok sokasága mutatja, hogy a szocialista rendszerrel való elégedetlenség akkor ébredt föl, amikor az emberek meggyőződtek róla, hogy a szocialista elveket nem valósítják meg. A szocialista rendszer arra tett kísérletet, hogy a társadalmi igazságosság elvét az elosztás révén, a piac kiiktatásával valósítsa meg, és ezt a piaccal vívott harcot vesztette el. Valójában a harc már a kezdet kezdetén vesztesre állt: a rendszer vezetői és ideológusai rendre leküzdhetetlen akadályokba ütköztek, és piaci mechanizmusokra fanyalodtak.

Köztudott, hogy a piac hatékony felszámolása a gazdasági hatékonyság csökkenéséhez vezet. A rendszer vitathatatlanul rossz gazdasági hatékonysága a kínálat drasztikus csökkenéséhez vezetett. Ritkábban említik, hogy a piac kiiktatása a keresletre is kihat, közvetlen és közvetett módon növelve azt. Az ingyen osztott javak iránti keresletet ugyanis csak az ember vágyai korlátozzák. Arra is érdemes emlékeztetni, hogy piac hiányában a béreket és az ezekért vásárolható árukat is „ingyen” adják. A piacon az egyén vásárlóerejét a rendelkezésére álló források korlátozzák. Amikor a piacot az elosztással helyettesítik, semmi nem korlátozza többé a keresletet: addig terjed, ameddig a vágyak.

A sztálinizmus idején, kivált a Szovjetunióban, a tömeges terror, valamint az információk és a területi mozgások fölötti teljes állami ellenőrzés úgy hatottak, hogy a vágyak igen alacsony szinten maradtak. A kereslet azonban ekkor is meghaladta a kínálatot, és nem létezik olyan objektív mutató, amelynek alapján olyan következtetést vonhatnánk le, hogy a munkatáborokon és börtönökön kívüli világban az egyensúly hiányát csak a kínálat szűkössége okozta. Ha a kereslet korlátlan, akkor a gazdasági hatékonyság hiányától függetlenül is minden jószág szűkössé válik. Ezért szükségeltetnek különféle elosztásszabályozó technikák, amelyek lehetnek nyilvánosak, mint a jegyrendszer vagy a sorbanállás, vagy rejtettek, mint a vesztegetés és a korrupció. Ez a fajta elosztás azt jelenti, hogy egyesek többet, mások kevesebbet kapnak, egyesek privilegizáltak, míg másokat hátrányos megkülönböztetés ér. Így történt, hogy a társadalmi igazságosság elvéhez kapcsolódó jogokat drasztikusan megcsonkították.

1956 körül az uralmon lévő kommunisták felhagytak a tömegterrorral. Ezzel lehetővé vált, hogy sztrájkok, tüntetések, idővel pedig szervezettebb mozgalmak révén megjelenjen a társadalmi nyomás az igazsághoz való visszatérésért, a privilégiumok megszüntetéséért, a tisztas életmódhoz szükséges javak általános elérhetőségéért. E mozgalmak követeléseinek és jel-

szavainak elemzése azt bizonyítja, hogy a fő követelés az igazság visszaállítására volt, röviden kifejezve: Igen a szocializmusra, nem a szocializmus eltorzítására.

Az ingyenes elosztás elve követelő magatartáshoz, a nem-hivatalos osztogatás gyakorlata visszaélésekhez vezet. Ha az emberek úgy érzik, hogy megfosztották őket az önmeghatározás lehetőségétől, akkor vagy homályos üzelmek révén keresnek kielégülést, vagy úgy, hogy szervezett nyomást gyakorolnak a hatalomra, építve a követelő magatartásokra. A hatalomra gyakorolt erős nyomás az ebben résztvevőknek visszaadhatja az önmeghatározás érzését. Az emberek kezükbe vették saját sorsuk irányítását, ami újjáélesztette bennük az önmeghatározás élményét, ám a hatalommal szemben csak azt a követelést fogalmazták meg, hogy többet és jobbat adjon nekik.

Az a tényező, amely nagymértékben növelte az emberi vágyakat, és ennek révén a követelő magatartást, a nyugati fogyasztási modell volt, amely elért valamennyi országot, első rendűen Lengyelországot. Ezt a modellt úgy szívták föl a polgárok, hogy illeszkedett azokhoz a társadalmi interakciós elvekhez, amelyek a szocialista államban normálisnak számítottak. Arra vágytak, hogy a nyugati javakat a kommunista állam biztosítsa az ismert elvek szerint. Más szavakkal, a nyugati fogyasztást a piacgazdaság más elveitől elszakítva kezelték. Jól ellátott üzleteket követeltek, nem véve tudomást arról, hogy ehhez megfelelő árak és bérek tartoznak. Miközben a vágyak duzzadtak, a gazdasági hatékonyság talán nem csökkent, de nem is nőtt. Ami erősödött, az a társadalmi elégedetlenség volt, és a szocialista állam összeomlásához fűződő remény.

A nagy átalakulás kezdete

A lakosság többsége azonosult a szocializmus összeomlásával és a piacgazdaságba való átlépéssel. A nép gyors életszínvonal-javulást várt, és bízott a Szolidaritásban, amelynek kulcsszerepe volt a folyamatban. Önmeghatározásra törekvő tömegmozgalom volt ez, de főként a követelő magatartás jellemezte. Az átalakulás első hatásai így sokként érték a tömegeket.

A piacgazdaság társadalmi igazságtalansága azonnal megmutatkozott. 1990 januárjában és februárjában az üzletek megteltek árukkal. A Népi Lengyelország „középosztályát” szakmunkások, tanítók és tanárok, közalkalmazottak, orvosok, középparasztok alkották. Ők a fordulat előtti utolsó időszakban mindent meg tudtak vásárolni, amit a boltok kínáltak, ez azonban hirtelen lehetetlenné vált. Minthogy ők voltak azok, akik a szocialista rendszer ellen felléptek, most élesen érzékelték a piac igazságtalanságát. Saját érvelésük szerint, ha egyszer az áruk az üzletben voltak, nekik kellett volna képesnek lenniük arra, hogy megvásárolják ezeket.

Ugyanekkor piaci árakat kellett kezdeniök fizetni olyan árukért és szolgáltatásokért, mint a lakás, az energia, az óvodák, a nyaralás, amelyek korábban ingyenesek voltak. Egyfelől tehát nyomás nehezedik a kormányra, hogy a társadalmi igazságossággal összhangban segítsen a embereknek megélni; másfelől azonban egyre kevesebb a pénz oktatásra és egészségügyre,

nyugdíjra, rokkantjárulékra és segélyekre. Az állami költségvetés a legnagyobb adófizetők, az állami vállalatok gyengülésével szegényedik. Ugyanakkor a növekvő magánszektor még igen keveset fizet be az államkasszába, hiszen az adóbehajtás még nem alkalmas a szabályokat megkerülni óhajtó kis- és középvállalatok tömegének ellenőrzésére. Csökken tehát a pénz minden előbbi célra, nem is beszélve a kultúráról és környezetvédelemről. Ez annál inkább így történik, mert az állami pénzt még szocialista módon költik, azaz olyan gazdaságossági számítások nélkül, amelyek a költségek ésszerűsítését és a kiadások csökkentését eredményezhetnék.

Miután az állam felhagyott a termelés támogatásával, szociális juttatás formájában kell nyújtania azt, amit korábban rejtve adott. A társadalombiztosítás összeomlott, új rendszere lassan és nehezen alakul ki. Az emberek félnek, a jövőre vonatkozó bizonytalanságban élnek. A piacgazdaság elkerülhetetlenül magával hozta a munkanélküliséget. Kidolgozták a munkanélküliek ellátásának rendszerét. Ebben a munkában, akkori munkaügyi és szociálpolitikai miniszterként részt vettem, és tudom, hogy az emberek nem ok nélkül tekintik megalázonak ezt a fajta segélyezést.

A lakásszektor költségvetési támogatásának megszüntetése a lakbér, világítás és fűtés árainak emelkedéséhez vezetett, ami természetesen általános elégedetlenséget váltott ki. Sok család képtelen megbirkózni ezekkel a terhekkel. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a szociális segélyezés és önszolgálat nagyon lassan követték a makrogazdasági döntésekkel kiváltott áremelkedéseket.

Az emberek legalapvetőbb tapasztalata a jövőre vonatkozó bizonytalanság és félelem. Növekszik tehát a kormánnyal való elégedetlenség és a piacgazdaságban való csalódottság érzése. A legutóbbi közvéleménykutatások szerint a népesség 29 százaléka ért egyet a változások általános irányával, 39 százalék pedig határozottan ellenzi ezt. A kevésbé határozott ellenzőkkel együtt ez a szám 60 százalékra emelkedik. Ilyen körülmények között elkerülhetetlenül nő a demagóg politikusok támogatottsága, szétesik a parlament, és gyakori a kormányváltás.

Mindez nem kedvez szakértői csoportok kialakulásának, különösen akkor, amikor a világon senkinek sincs abban tapasztalata, hogy hogyan kell egy, a poszt-kommunista országokéhoz hasonló nagyságrendű rendszerátalakítást levezetni. A magasan iparosodott országokban szerzett valamennyi képesítés viszonylag szilárd struktúrákban való működésre készít fel, a teljes rendszerátépítés folyamatának struktúrái viszont, ha egyáltalán léteznek, törékenyek.

E nehézségek ellenére a Szolidaritás támogatottsága az átalakulás kezdetén lehetővé tette a piacgazdaságba való gyors belépést a kormány és a parlament makrogazdasági döntései alapján. A viszonylagos társadalmi béke feltételei mellett a társadalmi tömegmozgalmakban szerzett, független struktúrák létrehozására irányuló készségek révén egyének és csoportok sokasága volt képes tényleges rekonstrukciót elérni a szabadpiaci mechanizmusok kihasználásával. Ma a (mezőgazdaságon kívüli) nettó nemzeti termék közel fele jön létre a magánszektorban, a három évvel ezelőtti alig 10 százalékkal szemben. A mezőgazdaságon kívüli magánszektor foglalkoztatja a dolgozók 42 százalékát, a korábbi ugyancsak 10 százalékkal szemben. A szolgáltató

ipar úgy kibővült, hogy a (mezőgazdaságon kívül) dolgozók mintegy 40 százalékát foglalkoztatja, a korábbi 16 százalékkal szemben. Az export folyamatosan nő, és a hazai piacon egyre több, a nyugati minőséggel vetélkedő áru jelenik meg.

Az 1990-ben megválasztott helyi tanácsok egészében bizonyították életképességüket. Költségvetéseik, a központival ellentétben, általában nem deficitesek. Számptalan társadalmi és gazdasági kezdeményezés, alapítvány és egyesület jött létre. Például az állami ellenőrzés nélkül történő szociális segélyezés elfogadható nyugati szinten van. Valószínű, hogy a helyi kezdeményezések, ezek között a helyi önkormányzatok sikerének tudható be, hogy a megkérdőjelezettek 60 százaléka helyesli azokat a változásokat, amelyek lakóhelyén az utolsó három évben végbementek.

A központi állam és a lokalitás teljesítményének eltérő értékelése szinte természetes következménye egy centralizált totalitárius struktúra összeomlásának és egy gazdaságilag, regionálisan és lokálisan pluralizálódó társadalom kialakulásának. Ennek ellenére olyan társadalmi megosztottság rajzolódik ki, amely az átalakulást és a társadalmi rendet fenyegeti.

A munkásosztály mítosza

A szocialista állam hivatalos propagandája szerint a munkásosztály különleges szerepet tölt be a társadalomban, lévén a nemzet vezető ereje és uralkodó osztálya. A mindennapi gyakorlatban a munkásokat ugyanúgy megfosztották a szabadságtól, mint a többi polgárt, azonban a nagyüzemek, bányák, acélművek és fegyvergyárak munkásai előnyös bérmegekülönböztetést élveztek, és ami azokban az időkben még fontosabb volt, hozzájutottak az államilag elosztott javakhoz, üzemi lakásokhoz, üdülési- és sportlehetőségekhez, vállalati üzletekhez és étkezdékhez, gépkocsi, televízió és mosógép vásárlásait lehetővé tevő utalványokhoz. Az ilyen ipari üzemekben dolgozókról az országos átlagnál magasabb színvonalon gondoskodtak az élet majdnem minden vonatkozásában. Mindezt még előnyösebbé tette a bányászok, a Nowa Hután, a gdanski hajógyárban, a mieleci repülőalkatrész-gyárban, a varsói Ursus motorgyárban stb. dolgozók magas társadalmi presztízse. A foglalkozási presztízst vizsgáló kutatások szerint a szakmunkások mindig a sorrend elejére kerültek, közvetlenül a tudósok és írók mögé. Az előnyök azonban főként a 150-200, közvetlenül a párt Központi Bizottságának felelős, s ezért különösen privilegizált üzemre korlátozódtak.

Ahogy már említettem, a munkásosztály valóságos gyakorlati szerepének – a kiváltságok ellenére – semmi köze nem volt a Párt vezetői és ideológusai által meghirdetett mítikus szerephez. A munkásság valóságos és mítikus szerepe 1956-ban, azután pedig 1970-71 telén került közel egymáshoz. Mindkét esetben a nagy ipari komplexumok munkásai kényszerítették lemondásra a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának első titkárát, és követelték ki a politika megváltoztatására vonatkozó ígéreteket. A hatalom ezzel kénytelen volt beismerni, hogy elvesztette kapcsolatát a munkásosztállyal, és radikális politikai változásokat ígért. A radikális változások

mindkét alkalommal bekövetkeztek, noha nem voltak teljes összhangban az ígéretekkel.

1956 júniusában a Cegielski gyárban, az FSO gépkocsi gyárban és más üzemekben a munkások a lengyel nép nevében cselekedtek, bizonyítva vezető erejüket. És Wladislaw Gomulka, a Központi Bizottság újonnan megbízott első titkára, így is értelmezte a munkások akcióit. 1970 decemberében a munkások nem tudták követeléseiket megfogalmazni. Edward Gierek azonban, amikor első titkár lett, mégis pontosan a munkásosztály nemzeti vezető szerepére hivatkozva jellemezte ellenállásukat. 1971 januárjában a szzczecini hajóépítő munkások is valamennyi lengyel nevében beszéltek, és ugyancsak Gierek valóban a nemzet képviselőiként tárgyalt velük. Ezek az események megerősítették a mítoszt mind a munkásság, mind általában a nép tudatában.

1980 augusztusában a hajógyári munkások is a nép és nemzet nevében tárgyaltak a hatalommal, amit az országon belüli idegen erőként kezeltek. A Szolidaritás megszületett, valósággá változtatva a munkásosztály és a nép vezető erejének mítoszáét. Ez a szakszervezet születési helyén, Gdanskban, éppúgy, mint a többi régióban, a nagy ipari létesítményekre támaszkodott, de a lakosság döntő többsége a szakszervezet mögé állt.

A társadalmi ellenállás különféle formákban és különböző csoportoknál a statáriális törvények életbelépését követő években is létezett. Am a táborkok és párttitkárok körében csak akkor tört ki a pánik, amikor a fiatal munkások a „Nincs szabadság Szolidaritás nélkül” jelszavával léptek sztrájkba. 1989 júniusában azonban, amikor a Szolidaritás megnyerte a választásokat, és a Szolidaritáshoz tartozó miniszterelnökkel alakult meg a kormány, kiderült, hogy hamis marxista tézisek megsemmisülésével együtt a munkásosztály is megszűnt létezni, s ezzel megszűnt mint a nemzet vezető ereje.

1990 májusában a történelmi nevezetességű „Biztonság és Hygiéna” teremben találkoztak a miniszterelnök és miniszterei a Gdanski Hajógyár munkásaival, ott, ahol 10 évvel korábban az Augusztusi Egyezményt aláírták. A hajógyári munkások, akiknek többsége jó barátságban volt a miniszterekkel, durván, parancsolóan és sértően kezdtek tárgyalni velük, ahogy ez egy vezető erőhöz illik. Azután felpanaszolták, hogy túl lassúak a változások, hogy még mindig túl sok nomenklatúrához tartozó vezető van felelős poszton, hogy ideje lenne véget vetni a kommunista kiváltságoknak, és hogy a banánárusok többet keresnek, mint a hajógyári munkások. Ezt követően Walesa a hajógyárba parancsolta a minisztereket és képviselőket, hogy kijelentse nekik, ezt a papírhegyet (értvén ezen a már meghozott rendeleteket és utasításokat) a munkások fél kézzel elsöprik. A különböző sztrájkok során kísérletet tettek osztársadalmi és össznemzeti jelszavak hangoztatására. De ekkorra már mindenki, a sztrájkolókat magukat is ideértve, tudta, hogy e jelszavak már csak díszítvények egyes gyárak vagy szakmák egyedi követelésein.

A Walesát elnökként támogató mozgalom voltaképpen utolsó kísérlet volt a munkásosztály mítosz megmentésére, és arra, hogy felélesszék a Szolidaritás 1980-ban és 1981-ben játszott szerepét. Egyben megkísérelte elutasítani a Szolidaritás-kormány munkássággal ellenségesnek ítélt politikáját. Ezeknek a reményeknek Walesa vetett véget, amikor Balcerowicz gazdasági vezető szerepét támogatta.

A kormány és a munkások szemével nézve ...

Akár nyilvánvaló volt ez akkor, akár nem, a piacgazdaság bevezetése de facto felszámolta a nehézipar privilégiumait. A gyárak – legalábbis elvileg – egyik napról a másikra nehezebb helyzetben találták magukat, mint a kisebb termelő vagy szolgáltató egységek. A gyakorlatban még voltak tartalékaik, állami bankoknál vezetett számlák és kölcsönös megegyezések segítették fennmaradásukat, valamint az, hogy a Lengyel Egyesült Munkáspárt bizottságainak mintáját követő Szolidaritás Bizottságok irányították az üzemeket. A politikai jellegű döntéshozatalhoz szokott aktivisták és menedzserek sokáig képtelenek voltak elhinni, hogy radikális változásokra lenne szükség a menedzselésben – sőt, ennek lehetőségében sem hittek.

Egy állami vállalat a központosított ellenőrzésből és elosztásból kisarjadó szervezet, amely nem tud semmit eladásról, aktív vásárlókeresésről, keresleti preferenciákhoz igazodásról, költségcsökkentésről, és arról, hogyan kell versenyképes árakkal és jó minőséggel piacot szerezni. A szükségesnél legalább egy harmaddal több munkást foglalkoztattak, és mind a termelésben, mind az alkalmazottakról való gondoskodásban önellátók próbáltak lenni. Nemcsak lakótelepeik, fűtési rendszerük, uszodáik, üdülő- és sportcentrumaik voltak, ahogyan már említettem, hanem szerszámműhelyeik, teherautóparkjuk, óriási pótalkatrész-raktáraik, sőt, mint a Lengyel Államvasutak esetében, szabóműhelyeik is. Mindez növelte a költségeket, és így az árakat is. A piacgazdaságban egy ilyen típusú ipari komplexumnak szükségképpen talajt kellett veszítenie, és termékei eladásánál egyre nagyobb nehézségekkel kellett szembenéznie. A nehézségeket növelte, hogy a legnagyobb exportpiac, a Szovjetunió, a térség kisebb piacaival együtt, összeomlott.

Kétségtől jórészt a vezető teameknek köszönhetően néhány nagy ipari vállalat megtanulta, hogyan kell elfogadhatóan működni a piacon. A többség azonban halmozza az adósságokat, miközben élénken védelmezi foglalkoztatási szintjét, feléli vagyonát, és ellenáll a változásoknak. Rádásul, ahogyan különböző tanulmányok mutatják, ezen üzemek dolgozói és szakszervezeti aktivistái továbbra is meg vannak arról győződve, hogy ők kiválóan működnek, s hogy minden rosszért az egymást követő kormányok hibáztathatók, amelyek pusztán ideológiai okokból a magánipart támogatják, és aláaknázzák az állami üzemeket. A piackeresést a menedzsment többletfeladatának tekintik, és nem hisznek abban, hogy átstrukturálásra lenne szükség. E kormányok politikájának szimbólumává a bérnövekmény adó vált. Ez az adó csak az állami vállalatokra vonatkozik, ugyanis csak ezekre igaz, hogy a bér növelésére irányuló egyetlen nyomás a munkaerő – teljesítményt figyelembe nem vevő – követelése. E különadón kívül az állami vállalatok ún. osztalékot is fizetnek. Ez voltaképpen a teljes vagyonukra kivetett adó, ahol a vagyonba az üzem által már eleve támogatott lakásállomány és szolgáltató üzemek is beleértendők.

Tény, hogy az egymást követő kormányok a piacgazdaság logikájához igazodva magukra hagyták az állami vállalatokat, arra számítva, hogy a piac és az imént leírt adópolitika hatására önmaguk megreformálására kényszerülnek. A legtöbb üzem esetében ez az adott körülmények között lehe-

tetlennek bizonyult. Esetükben a rendszer átalakulásával járó nehézségeket a gazdaság átstrukturálása fokozta, amelyet viszont a globális technológiai trendek tették szükségessé. Emellett a szocialista állam által a kitermelő iparnak, a nehéziparnak és a hadiiparnak nyújtott elsőség teljesen idejét múlt. A szén-, acél- és fegyvergyártást ma karcsúsítani és racionalizálni kell, s ezzel egyidejűleg a világpiacra versenyképtelen könnyűipart át kell strukturálni.

Nézzük e feladatokat a kormány és a politikai elit szemével. A kivitelezés nehezen elkészíthető szisztematikus programokat igényelne, és olyan erőforrásokat, amelyek hiányoznak. Ha ugyanezt a nehéziparban dolgozó munkások szemével nézzük, ők csak azt hallják, hogy sem az őket alkalmazó állami vállalatnak, sem szakmájuknak nincs jövője. Nem meglepő, hogy e bizonytalan jövővel, félelemmel és gondokkal abban találnak megkönnyebülést, ha szembefordulnak a kormánnyal.

A mai lengyel gazdasági fejlődésből ezek az üzemek, kevés kivétellel, kimaradtak. Hangsúlyoznunk kell, hogy a munkanélküliség által fenyegetett egész régiókról beszélünk, egyetlen vergődő üzem köré épült városokról, olyan területeken, amelyeknek földje, vize, levegője egyaránt szennyezett.

Az eddig elmondottak fényében különösnek tűnhet, hogy a kutatások tanúsága szerint a nehéziparban dolgozóknak csak a fele utasítja el határozottan a privatizálást. Szerintük a privatizálás csak lopás és csalás, hiszen kinek másnak lenne Lengyelországban pénze? A külföldi tőke belépését a nemzeti vagyon kiárusításának tekintik. A másik oldalon viszont csupán a munkások 5 százaléka támogatja feltétel nélkül a privatizálást. 40 százalék kényszeredetten elismeri, hogy vállalatuknak beruházásokra lenne szüksége, és hogy az ipar vezetésére képes embereket kellene találni. Ez a 45 százalék a jelek szerint a már megvalósult privatizálás hatását tükrözi, amelynek nyomán javultak a bérek. A többség azonban túlértékeli vállalatának állapotát és értékét, és minden vételi ajánlatot csalásnak minősít.

Ahogy már mondtam, a társadalmi igazságosság társadalma megfosztotta az embereket szabadságuktól és az önrendelkezés lehetőségétől. Am a kommunizmus alatt voltak időszakok, amikor társadalmi nyugtalansággal, majd szakszervezeteik révén a polgárok kivívták a szabadságot és önrendelkezést. Az államszocializmus összeomlása viszont nem hozott a munkásoknak sem szabadságot, sem önrendelkezést. Ellenkezőleg, nemcsak kiváltságokat és szociális biztonságot veszítettek, hanem presztízst is. Mindemmellett egy olyan hatalmi harcnak rendelődtek alá, amit nem értettek, és amit a legrosszabbal gyanúsítottak.

Radikálisan és még radikálisabban

A szakszervezeteket szinte kizárólag állami vállalatoknál dolgozó munkások alkotják. Minthogy a gazdaság átstrukturálása ezen iparágak munkaerejét mellékvágányra tolja, a szakszervezetek radikalizálódnak.

A Szolidaritás definíció szerint reformista, és az állami funkcionáriusok jelentős része innen került ki. S valóban, a Szolidaritás 1990 óta több-kevesebb lelkesedéssel minden kormányt elfogadott. Vagy legalábbis az ország

így látja. Ugyanakkor a Szolidaritás tagjainak tömege úgy érzi, hogy e kormányok politikája diszkriminálja és a reformmozgások szélére sodorja őket. Innen származnak a belső ellentmondások a Szolidaritás deklarációi és akciói között.

Az egyik oldalon állandóan jelen van a két szembenálló, radikális és mérsékelt szárny. A másikon ütköznek az élesen megfogalmazott deklarációk a kompromisszumkereső magatartással.

A „Szolidaritás 80” szakszervezet, amelyet a Kerekasztal tárgyalásokat ellenző régi Szolidaritás aktivisták egy csoportja alapított, következetesen védi az állami vállalatokat. Ebből adódóan, szándékaitól eltérően, egy, a hit nyelvén fogalmazott, a régi rendhez való visszatérést szorgalmazó utópikus program hirdetője. Mindemmellett a Szakszervezetek Általános Egyezségét (OPZZ) a kommunista vezetés fogadtatta el a rendkívüli állapot idején. A műhelyekben sorra alakultak független szakszervezetek, amelyek azután szövetségekké egyesültek, míg végül össznemzeti megegyezésekhez jutottak. Épp e struktúra miatt úgy tűnhet, hogy a szervezők többsége – az éppen akkor adott rendszeren belül – őszintén akarta védeni a műhelyekben dolgozók érdekeit. Az akkori hatalom mindenestre ezt vélelmezte, azt remélvén, hogy a szakszervezetek ilyen irányultsága a Szolidaritás hatékony ellenszere lesz. Végeredményben mind az OPZZ-ben, mind az ebből kiszakadó tömörülésekben a tradicionálisan uralkodó irány az volt, hogy a fennálló rendben belül védelmezzék a dolgozók érdekeit, noha a rend maga radikálisan változott. Mind az OPZZ aktivistáknál, mind az innen kiválóknál ritkán fordul elő a gazdasági reformokkal való szembefordulás. A Szolidaritás aktivistáinak magjához hasonlóan, általában kiegyezést keresnek az állami üzemekben dolgozó munkások, valamint a változó sikerű gazdasági reformokat képviselő kormányok között.

A legerősebb szakszervezetek tehát kompromisszum-keresők. Sajnos, ahogyan ezt bizonyítani próbáltam, a műhelyek munkásai, akik az átalakulás előrehaladtával fokozatosan radikalizálódnak, egyre nehezebb teszik a kompromisszumok megkötését. Következésképpen az újonnan keletkező szakszervezeteknek mind kevesebb tagjuk van. Azok a szervezetek, amelyek egyes üzemeket vagy szakmákat reprezentálnak, rendszerint józanok és a vállalt érdekeket képviselik. Am egy tucatnyi közülük országos szervezetként jegyeztette be magát, és ezek, noha kicsik, igen harciasak.

Túl későn, túl keveset

Nézzük először azt, hogy egyáltalán szükség van-e kiegyezésre az állami vállalatokban dolgozó munkások érdekei és a piacgazdaságra való áttérés programja között. Számos politikus és közgazdász szerint a válasz nemleges. Az átalakulás folyik, és egy-két éven belül az állami (vagy kincstári részvénytulajdonban lévő) vállalatok amúgyis a gazdaság peremére kerülnek. És úgy vélik, hogy ha mindez a szakszervezetek összeomlásához vezet, hát annál jobb. Igaz, senki nem fogalmazta meg e gondolatokat eddig ilyen durván. Am nemigen lehet másként értelmezni azokat az elszánt támadásokat, ame-

lyek a Suchocka-kormány és a szakszervezetek közötti Egyezsége törekvő tárgyalások ellen irányulnak.

Az Egyezség célja az, hogy a szakszervezeteket és a műhelyekben dolgozókat a magánvállalkozók és a kormány partnerévé tegye az állami vállalatok privatizálási folyamatában, és hogy ilyen módon a résztvevők kollektív megegyezések és háromoldalú bizottságok révén az átalakulás társ-menedzsereivé váljanak.

Az Egyezség egyik legfelvilágosultabb ellenzője írta le azt, hogy a munkások csak a bérekben érdekeltek, s hogy a gazdaság vezetése a szakemberek dolga. Ebből azt a következtetést vont le, hogy semmiféle egyezsége nincs szükség. A gazdasági vezetés szakszerűsége a szakszervezeti aktivisták többségének is határozott követelése. De azért nyitva marad az a kérdés: milyen célokat, azaz kinek az érdekeit kell e szakértelemnek szolgálnia. És a dolog megértéséhez hozzá kell tennünk, hogy a társaságok felügyelőbizottságaiban nem a menedzserek, hanem a tulajdonosok ülnek.

A gazdasági együttműködésre irányuló erőfeszítések vagy eljutnak a tulajdonosok és alkalmazottak közötti kompromisszumhoz, vagy konfliktusok fogják uralni az együttműködést. Az igaz, hogy a munkások keresni akarnak, s hogy a legutóbbi időkhöz viszonyítva jól is kerestek. Mostanság azonban a többi szakképzett csoportnál többet veszítenek. Ezt igazságtalannak tartják és lázadnak. Vagy hatékonyan kell kezelnünk ezt a lázongást, vagy meg kell tanulnunk a dolgozók képviselőivel tárgyalni.

Hogyan is lehetséges, hogy amikor végül is az Egyezség alapvető cikkeit sikerült elfogadni, kitértek az 1980 óta legnagyobb sztrájkok, úgy, hogy végül nem volt esély az Egyezség aláírására? Ezt kellene megértenünk.

Az igazság az, hogy a sorozatos kormányváltások miatt túl későn kezdünk hozzá egy átfogó kompromisszum kidolgozásához. Amikor az állami vállalatok dolgozói szakszervezeti aktivistáikkal együtt elvesztették a tárgyalásokba vetett hitüket, akkor a szakszervezetek meggyengültek, és tekintélyük megrendült. Ráadásul a munkáscsaládok jövedelemcsökkenése kibírhatatlaná vált, kivált, mert eközben a termelékenység növekedéséről folyt a szó. De mindenekelőtt, amint ezt a sztrájkoló vagy sztrájkokkal fenyegetőző szakszervezetekkel és dolgozókkal folytatott tárgyalásaink tanúsítják, az Egyezség túlságosan leszűkített. Hiányoznak belőle a kulcs iparágak átstrukturálására vonatkozó, valamint a regionális programok.

Márpedig ilyen programokra szükség van. Noha az ezek ellen fellépő közgazdák egy központilag ellenőrzött gazdasággal azonosítják a programokat, valójában nem erről van szó. Nem hiszem, hogy egy gazdaság rendszerváltása és teljes átstrukturálása természetes módon, magától megtörténhet. Ezért az állam nem szorítkozhat kizárólag makrogazdasági döntések meghozatalára. Az a társadalmi megértés, amire én törekszem, a műhelyekben dolgozók, a helyi közösségek, a menedzserek és vállalkozók együttműködésére kell hogy épüljön.

A magán- és társadalmi kezdeményezések számára egy olyan ipari és regionális politika teremthet megfelelő feltételeket, amely piaci és fiskális eszközöket, importadókat, továbbá korlátozott mértékben költségvetési kontrollt (hitelgaranciákat és támogatásokat) tartalmaz. Más szavakkal, ágazatok

és régiók olyan fejlesztési és átstrukturálási programjaira van szükségünk, amelyek különböző csoportok érdekei és vágyai közötti kiegyezést jelentenek. Ezt csak úgy lehet elérni, ha a programok azt is figyelembe veszik, hogy mik a munkások érdekei magának az átalakulási folyamatnak a során. Ha nem tudjuk megoldani ezt a roppant nehéz feladatot, egymást fogják követni a sztrájk hullámok, és a kormányok – nem szükségképpen az erőszak eszközeivel – ezek megtörésére fognak törekedni.

Mítoszok ellen nem lehet győzni

Hagyjuk most figyelmen kívül azt, hogy a kormány ilyen törekvéseinek, amelyek legalábbis a parlamenten belül nagy erőfeszítést igényelnek, mik a politikai feltételei. A nép támogatása ennél fontosabb. Egy közvéleménykutatás szerint Varsó lakosságának a fele támogatta a sziléziai bányászok és vasutasok sztrájkjait. Az igaz, hogy ekkor még nem érzékelhették a sztrájkok hatásait. Mégis tisztán kell látnunk, hogy mik voltak ennek a váratlan és bizonyosan érdekmentes támogatásnak az okai. Azt hiszem, hogy ekkor a korábban említett mítoszok kezdtek hatni. A társadalmi elégedetlenség, csalódottság és jövőt illető bizonytalanság légkörében a mítoszok szerepe jelentős.

Az III. Köztársaság kormányának politikája összeütközésbe került a társadalmi igazságosság mítoszával. A lengyelek többsége szerint e politika a gyengéket sújtja, az erőseket és gazdagokat támogatja, és ezt többnyire tisztességtelennek tartják. Ahogyan a Szejm tekintélye csökken, egyre nagyobbak a várakozások a parlamenten kívüli megoldások iránt. Ha tehát a kormány a sztrájkok elfojtása politikájának útjára lép, szembekerül azokkal a történelmi tapasztalatokkal kódolt mítoszokkal, amelyek szerint a munkásosztály a nemzet nevében cselekvő erő, illetve a sztrájkok a legnehezebb problémák megoldásának eszközei. Ha tehát a kormány megtöri a sztrájkokat, akkor optimista becslés szerint a nép felét maga ellen fordítja, s egy harmad fogja támogatni. Egy ilyen küzdelem, azt hiszem, egyik fél számára sem hozhat győzelmet.

Továbbgondolva ezt a helyzetet, amikor tehát nem jön létre kompromisszum az átalakulási program és a szakszervezetekbe tömörülő állami vállalati dolgozók érdekei között, sem gazdasági fejlődésre, sem a munkásérdekek érvényesülésére nem számíthatunk. A kiegyezés elmaradásának legvalószínűbb scenáriója szerint bérnövelést követelő sztrájkokra, ebből adódó hiperinflációra, továbbá egyre inkább profithajhászó vad privatizációra számíthatunk. Még gondolni is szörnyű arra, hogy egy ilyen helyzetben mi történhet a politikában.

Az Állami Vállalatokat érintő Egyezség tárgyalásai során, és talán még inkább a Magánvállalatokat érintő Egyezség ezzel párhuzamosan folyó vitáinál kirajzolódott az esély arra, hogy – fellengzős kifejezéssel – megértés alakuljon ki a vállalkozók világa és a munka világa között. Úgy tűnt, hogy e két oldalnak több a közös, mint az ellentétes érdeke az átalakulási folyamatban. A kompromisszum lehetőségét bizonyítják azok az Egyezségek,

amelyek már létrejöttek a vasutas szakszervezetekkel, a bányász Szolidaritással, a Szolidaritás Nemzeti Bizottságával, valamint a Lodz-i Szolidaritással. Ezek a megállapodások a bérek javulását a gazdasági rekonstrukció és fejlődés folyamatához kapcsolják.

Nem hiszek az egyezségek bűvös hatásában. Meg kell nyerni a munkások és általában a nép többségét. Az egyezségek megkötése után is lesznek hol vadsztrájkok, hol a józan szakszervezetek, köztük a Szolidaritás, által szervezettek. A lényeg az, hogy a tárgyalások során ne felejtjük el azt, hogy a konfliktus két oldalán álló társadalmi csoportok érdekeinek végül is közelíteniük kell egymáshoz. A különböző csoportok mindig a társadalmi igazságosság nevében fogják a sztrájkokat támogatni.

Ezen a ponton közelebbről is meg kellene vizsgálnunk, mi is az a társadalmi igazságosság, amelynek a nevében a különféle csoportok fellépnek. Az államszocializmusban a társadalmi igazságosság vereséget szenvedett, és ezt a rendszert nem lehet visszaállítani. Vajon azt jelenti ez, hogy fel lehet építeni egy új társadalmi rendszert úgy, hogy közben elutasítjuk azt a mítoszt, amelyben a lengyelek hisznek? Állítom, hogy ez lehetetlen. Ami lehetséges, az egy pozitív javaslat kidolgozása, miután áttekintettük a lengyel változások közegét jelentő külső körülményeket.

Egy korszak vége

A II. világháború után a világ megosztása is, az új világrend is két nagy eszme, két rendszer és két szuperhatalom rivalizálására épült. E kettősségek közötti rivalizálás az egész világon hatalmas tömegek kollektív cselekvésének mozgatóerejévé és életük céljává vált.

Manapság általánosan ismertek a kommunizmus és a globális rivalizálás bűnös következményei. Csak épp többnyire elfeledkezünk a két rendszer közötti harc pozitív hatásairól. Legföljebb a fegyverkezési verseny technológiai eredményeiről veszünk tudomást, arról, hogy ennek tudható be az elektronikai, informatikai és audio-vizuális technológiai forradalom. És mégis, azok számára, akik még emlékeznek arra, milyen volt a világ fél évszázada, világos, hogy ez az időszak osztályok, fajok, nemzetek, a nemek és a gyermekek hatalmas léptékű emancipációja volt, hogy ekkor váltak az emberi, ezen belül a polgári jogok univerzális hitté.

Én magam meg vagyok győződve arról, hogy mindez a nagy verseny eredménye vagy hatása.

A kommunizmus általános kihívást hozott a társadalmi igazságosság nevében. Óriási erőket szabadított fel. A kihívás hatott, válaszra talált a szegények és elnyomottak körében, és ami talán ennél is fontosabb, az emberi lelkiismeretben. A gazdag Nyugatnak, hogy fennmaradjon, választ kellett találnia a kihívásra, és ami nem kevésbé fontos, új kihívást is kellett jelentenie. Így hozta felszínre a szabadság, a demokrácia és a jólét eszméit. A kommunizmus, ha ódzkodva is, fogadta a kihívást – s a maga szintjén válaszolt rá, a megsemmisülésig.

Minden átfogó rivalizálás és az ezt kísérő ideológiai versengés az egész

földkerekséget átfogta. Itt azonban engem elsősorban az érdekel, hogyan válaszolt a jómódú Nyugat a saját területén a társadalmi igazságosság kihívására. Valamit ugyanis mindenképpen tennie kellett, ha az Elbától keletre lakást, univerzális egészségügyi ellátást, betegségi és rokkantsági járadékot, nyugdíjat és univerzális oktatást nyújtottak, és ha a szervezett munka jelentős erővé vált. És ami a legfontosabb a poszt-kommunista országok számára, a Nyugatnak olyan megoldásokat kellett találnia, amelyek összefértek a piacgazdasággal.

Az érvelés egyszerűsítése érdekében használok a „Nyugat” általánosító fogalmát, amely persze sok különböző országot takar, amelyek mindegyikében pártok sora, ezen belül kommunista párt is működik. A piacgazdaságon belül új megoldásokat kereső folyamat – a parlamentáris demokrácia természetének megfelelően – ugyancsak kacskaringós volt. A lényeg azonban az, hogy kompromisszumok révén találtak megoldásokat.

A kommunista országokban a munka szervezett világának látszólagos jelentőségére olyan nyugati válaszok születtek, mint a munkaviszonyok széles körű jogi szabályozása, kollektív szerződések, a munkások részvétele a vállalat vagyonaiban és vezető testületeiben, továbbá és elsősorban, a háromoldalú testületek intézményesítése, amelyek egy asztalhoz ültették a kormány, a munkáltatók és a munkavállalók képviselőit, hogy egymás közötti viszonyaik alapvető problémáit megoldják.

A szociálpolitikában két megoldást alkalmaztak: a polgároknak nyújtott szociális szolgáltatásokat adókból és járulékokból finanszírozott központi intézmények révén, vagy alulról szerveződő független intézmények költségvetési támogatását. Az első megoldás hátulütője a már említett költségvetési elosztás. A fenti megkülönböztetés azért fontos, mert amit az ingyenes költségvetési osztogatás negatív következményeiről mondtam, az a hasonló nyugati megoldásokra is áll.

A Nyugat is tapasztalja ezen intézmények erősen növekvő kereslettel és csökkenő kínálattal kapcsolatos válságát. Ez a szociálpolitika olyan válsághoz vezet, ami veszélyesen egybeesik a kommunizmus összeomlásával és a szociális igazságosság mítoszána bukásával.

A versengés kora véget ért. Eltűnését a kommunizmus bukása hozta magával. A kollektív cselekvésre ösztönző erő, amely az egész földet behálózta, eltűnt – az univerzalizmus szellemével együtt. Az a számtalan gondolkodó által megfogalmazott feltételezés, hogy a szívre és észre ható univerzális eszmék nélkül nincs civilizáció, igazoltnak tűnik. Valószínűleg nem véletlen, hogy a világ különböző pontjain a parokializmus, a nacionalizmus, valamint az ezekhez kapcsolódó és ezek által dominált fundamentalizmus uralkodóvá váltak. A nemzeti eszmének alárendelt vallás önmaga ellentétévé válik.

A történetek jelentőségét, azt hiszem, csak a Római Birodalom bukásához lehet hasonlítani. Okkal gondolom, hogy a lengyel körülmények között fellépő konfliktusok valamennyi poszt-kommunista országban megjelennek. Ám, minthogy másutt hiányoznak a Szolidaritás tapasztalatai és eredményei, valószínűleg nehezebb lesz megoldást találniok a konfliktusokra.

A kommunizmus bukása után a Kelet nyugatiasodásában reménykedtünk. Sajnos, a Nyugat elkeletiesedésének lehetünk tanúi. Kérdés, hogy a világban

adott ilyen feltételek mellett hogyan tudjuk megoldani saját problémáinkat Lengyelországban?

Az univerzális értékek válsága?

A kommunizmus bebizonyította, hogy mennyire veszélyes a társadalmi igazságosság eszméjének valóra váltásával kísérletezni. Érvelhetünk persze úgy, hogy csak egy speciális forma vallott kudarcot, ám a szavak nem sokat érnek a realitással szemben.

A világ felvilágosult gondolkodását ma egy, az érzésekkel szemben el-lenséges liberalizmus divatja uralja. A Nyugat gazdag országaiban a szegények egyre szegényebbek. Bármilyen megszorításokkal élünk is, az igazságosságot nehéz meghatározni. Mégsem hiszem, hogy igazságosság nélkül létrejöhet valamilyen univerzális eszme mozgósító hatása. A társadalmi igazságosság nem más, mint a társadalmi megosztásokra és kölcsönös viszonyokra alkalmazott igazság. Ha nehéz is definiálni, meggyőződésem, hogy mégis ez az az eszme, amely egyéneket és társadalmakat megmozdíthat, amelynek valóban ösztönző hatása van. Lengyelországban úgy értelmezik, mint az egyenlő esélyekhez, munkához, lakáshoz, orvosi ellátáshoz, nyugdíjhoz és rokkantellátáshoz, oktatáshoz, kultúrához és elfogadható életszínvonalhoz való jogot.

Az esélyek egyenlősége olyan feladat, amelynek teljesítésére minden hátrányos helyzetű csoport – és kivált az e csoportokban élő gyermekek – esetében mindig törekedni kell, noha a cél teljes elérése lehetetlennek látszik. Ugyanez a helyzet a teljes foglalkoztatással. Ezeknek a feladatoknak a valóra váltása Lengyelországban is, a világ minden más területén is, a társadalmi mozgalmak és a kormányok dolga kell hogy legyen.

A jómódú Nyugat számára a szegény, s közöttük a poszt-kommunista országok újabb kihívást jelentenek. Reálisan az a helyzet, hogy a Szovjetunió és a kétpólusú világrend összeomlása után sokkal nagyobb fenyegetést jelentünk a világ politikai stabilitása számára, mint korábban. A magasan iparosodott Nyugatnak – saját jól felfogott érdekében – a fegyverkezési és befolyásolási övezetekért folyó verseny helyett olyan programot kell kidolgoznia és finanszíroznia, amely a fejlődési esélyek globális kiegyenlítésére irányul.

Esély van egy nagy ideológiai mozgalomra, amely a civilizáció fejlődésének mozgatójává válhat. Az eszmék csak nagy társadalmi mozgalmak révén érik el a szívet és értelmet. Lengyelországban persze nem várhatunk addig, amíg ez a mozgalom áthatja az egész világot. Magunknak kell kezdeményezőnek lennünk. Akkor érhetünk el sikert, ha a környezet teljes tudatában cselekszünk. Kétségbeesetten szükségünk van Európára és a világ többi részére – ahogyan Európának és a világ többi részének is kétségbeesetten szüksége van ránk.

Azt már tudjuk, hogy piac nélkül nem lehet szabadság. Az utolsó néhány év valósága durván ráébresztett arra, hogy a piac nem azonos a szabadsággal. Lengyelországban az emberek többsége túlságosan szegény ahhoz, hogy él-

hessen a piac kínálta szabadságokkal. Meg kell tehát találnunk annak a módját, hogy azoknak a vágyai is teljesülhessenek a piacon, akiknek ma nincs elég pénzük.

Azt is tudjuk, hogy a költségvetés nyújtotta közvetlen adományok kudarcra ítélik az egyes országok szociálpolitikáját éppúgy, mint az általam felvázolt egyenlő esélyek globális programját. A liberális gondolkodásban az adományozás jogos bírálatát az a meggyőződés kíséri, hogy a kereslet egyetlen helyes szabályozója a pénz. Az én elképzelésem keretei között ez a tézis elfogadhatatlan.

A szociálpolitikán belül a pénzt mint a kereslet szabályozóját ez egyéni és társadalmi cselekvés helyettesítheti hatékonyan. Éppen ez annak a kompromisszumkeresésnek a célja, amely a kormány részvételével folyik különböző háromoldalú megegyezésekben és bizottságokban megtestesülő eltérő csoportérdekek között. Hasonló a funkciója a különféle kölcsönös biztosító társaságoknak, segély- és lakásalapoknak, az emberek vágyait valóra váltó, általuk alakított független szerveződéseknek és alapítványoknak. Az államnak ezeket a szerveződéset adókedvezményekkel és alkalmanként olyan adományokkal kell támogatnia, amelyek arányosak a kezdeményezések társadalmi fontosságával és saját forrásaikkal.

Ahogy ezt a német és francia példa mutatja, az állampolgárok lakáshoz való joga lakásalapokkal és bérlőszövetkezetekkel megoldható. Suchocka miniszterelnökszony kormánya ezeket a tapasztalatokat használja fel az úgynevezett Új Lakásrendszerben. A kölcsönös biztosító pénztárak révén a betegbiztosítás, rokkantbiztosítás stb. megoldhatók. Több európai ország sikerrel alkalmazza ezt a módszert. Lengyelországban is bevezettük az ilyen szervezeteket, ám ezek egyelőre még teljesen peremhelyzetben vannak. Nem itt a helye, hogy a különböző biztosítási eljárások részleteit elemezzük. Az azonban igaz, hogy egyre szélesebb körben válnak ismertté a mai megoldások hiányosságai és újak keresésének szükségessége.

Nyugat-Európát olyan központilag alapított biztosító intézmények uralják, amelyek a költségvetésen nyugszanak, s ezért az adományozás hibáival terhelték. Ugyanakkor egyre többen látják e megoldások gyengéit. Amikor a költségvetés direkt adományaitól való eltávolodásra teszek javaslatot, ez egyidejűleg az állam paternalista szerepének radikális csökkentését vagy legalábbis alapvető változtatását igényli. Az egyéneknek nyújtott állami támogatás a társadalmi élet intézményesítését vonja maga után, s a polgárt az állam kliensévé teszi. Ám ha elfogadjuk azt az elvet, hogy ilyen funkciót csak demokratikus állam tölthet be, ez kedvező feltételeket teremt kisebb vagy nagyobb csoportok kezdeményezéseinek, elejét veszi az uniformizálódásnak, és radikálisan korlátozza az intézményesülést. A központi kormányzat szerepe egy ilyen modellben az, hogy az alapvető minimumot garantálja a rászorulóknak számára, és még ezt is a helyi tanácsokkal való szoros együttműködésben.

Ilyen módon a piaci vágyak valóra váltására való felkészülés egyben a szabadságra való felkészülés is.

Az álmodozás szükségessége

A társadalmi igazságosság eszméjének a piaci logikával ellentétes sikertelen megvalósítási kísérlete után meg kell próbálkoznunk a piaci mechanizmusok kihasználásával, azzal, hogy a piacot olyan eszközként kezeljük, amely lehetővé teszi különféle elképzelések kipróbálását. Ilyen formán senkit nem teszünk akarata ellenére boldoggá, csak lehetőséget kínálunk fel, egyet a választásra készítő piac alternatívái közül.

A társadalmi igazságosság független szervezetek és szociális egyezségek révén történő megvalósítási programja nem új, s hatékonysága bizonyított. Az sem új gondolat, hogy egy demokratikus államnak támogatnia kell ezeket a kezdeményezéseket, vagy hogy nemzetközi szervezetek meghatározott helyi programokat finanszírozzanak, vagy hogy e szervezetek a kormányok támogatásával működnek. Csupán a vállalkozás mérete újszerű. Olyan Utópia ez, amelyet kollektív erőfeszítéssel dolgoztak ki évszázadok során. A társadalmi igazságosság mítosza igazán csak széles társadalmi mozgalmakban él, amelyek a maguk részéről igényelnek egy Utópiát, egy olyan társadalmi rend látomását, amely a mítoszt megvalósítja.

Megtanultuk, hogy féljünk az utópiáktól, ám az emberek nem tudnak ezek nélkül élni. Elvégre is, vajon nem utópia-e egy fajilag és vallásilag tiszta nemzetállam? Miközben a bűnököt szülő kommunista utópia még nem lehelt teljesen ki a lelkét, már itt vannak a gonosszal terhelt új utópiák.

Azt hiszem, hogy én itt olyan univerzális utópiára teszek javaslatot, amely mindenki számára nyitott, amelyet mindenki a maga közösségében megvalósíthat anélkül, hogy azt kívülállókra rákényszerítené. Ebből az előfeltevésekből meghatározott struktúra következik: kicsiny utópiák sokasága, amelyek, és ezt nagy nyomatékkal hangsúlyozom, egy demokratikus rend keretei között egy nagy, vagy mások preferenciája szerint, közepes utópiává egyesülénének. Félek persze, hogy lehetetlen mindenkitől elvárni, hogy kölcsönös biztosító társaságokban, alapítványokban, helyi tanácsokban vagy szakszervezetekben tevékenykedjék. De azért próbálkoznunk kell.

Az emberiség álmai sohasem válnak valóra. Álmodni azért kell, és küzdeni az álmok valóra váltásáért. A világ így lehet szebb és jobb.

Angolból fordította: Ferge Zsuzsa

Jacek Kuron tanulmányát az Esély vitacikk-ként közli. Reméljük, hogy a társadalmi igazságosság értelmezésére és a szociálpolitika radikális reformjára vonatkozó gondolatok sokakat fognak hozzászólásra készíteni.